

A VIDÉKFEJLESZTÉS TÉRBELI VÁLTOZÁSAINAK ÖSSZEFÜGGÉSEI SPATIAL CHANGES IN RURAL DEVELOPMENT

Káposzta József¹, Némediné Kollár Kitti², Urbánné Malomsoki Mónika³, Borbás Péter Dániel⁴

egyetemi tanár¹, adjunktus², tanszéki mérnök³, PhD hallgató⁴
Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar^{1,2,3,4}
E-mail: kaposzta.jozsef@szie.hu¹, nemedine.kollar.kitti@szie.hu²,
3urbanne.malomsoki.monika@szie.hu³, borbas.peter@upcmail.hu⁴

Összefoglalás

A globalizáció eredményeként megfogalmazható, hogy a térbeli fejlesztések elsősorban a helyi erőforrásokra támaszkodnak. Az endogén forrásokra alapozott fejlesztések sérülékenysége a lokális erőforrásoktól való függőségből fakadóan kimutatható a vidékfejlesztésben. Fokozottan kiemelendő a helyi erőforrások, tevékenységek és integrált szereplők fontossága, ezen tényezők megközelítése az endogén fejlődésben. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a lakosságnak rendkívüli szerepe van a fejlesztés megtervezésében és végrehajtásában, így ezen tényező valóban nélkülözhetetlenek. A helyi fejlesztésekhez (LED) vidékgazdaságban számos helyen a nonprofit szektor kínál lehetőséget az önkormányzatok, a magánszféra valamint a helyi közösségek számára, így együtt végezve a fejlesztő munkát a helyi gazdaság bővülése sikeres irányt vehet.

Abstract

As a result of globalization, local developments - relying on local resources - came to the focus. Endogeneity has been the response to the critique related to the vulnerability and over-dependency of extra-local forces in rural development. Emphasized the importance of local resources, activities, actors and the integrated approach in endogenous development. Based on our researches empowerment of local actors and population in the design and implementation of development are really essential to endogeneity. More specific, local economic development (LED) offers local government, the private and not-for-profit sectors, and local communities the opportunity to work together to improve the local economy.

Kulcsszavak: területfejlesztés, lokalitás, globalizáció, vidékgazdaság

JEL besorolás: R10, R11

LCC: HD72-88

Bevezetés

Az európai uniós tagországok lakosságának több mint 60%-a vidéki térségekben él, melyek együttesen az EU összterületének 91%-át alkotják. A vidékfejlesztés ezért kiemelten fontos szakpolitikai területnek tekinthető. Mindezekből jól érezhető, hogy a mezőgazdasági tevékenység, az erdőgazdálkodás a jövőben is döntő szerepet fog játszani az EU vidéki térségeiben megvalósuló földhasználat és erőforrás-gazdálkodásában. Jelentőségüket fokozza, hogy lehetőséget biztosítanak a vidéki közösségek gazdasági profiljának bővítésére, befolyásolják a helyi gazdaság fejlődését, a lakosság életkörülményeinek javulását. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy az Unió egésze számára prioritást kell, hogy jelentsen az európai vidékfejlesztési politika megerősítése. A térbeli folyamatok jobb megértése végett fontosnak tartom meg. A területfejlesztés, valamint a vidékfejlesztés szorosan kapcsolódik egymáshoz,

számos esetben együtt említik a két kifejezést, illetve a fenntartható fejlődés tárgykörét is gyakran említik együtt evvel a két fogalommal. A területfejlesztés fogalmát a területfejlesztésről és területrendezésről szóló, 1996. évi XXI. tv. a következőképpen határozza meg: "Az országra, valamint térségeire kiterjedő társadalmi, gazdasági és környezeti területi folyamatok figyelése, értékelése, a szükséges tervszerű beavatkozási irányok meghatározása". Fő célja a gazdasági és társadalmi célszerkezet fejlesztése. Ezen célok mellett megfogalmaz stratégiai célokat is, melyek a következők (Apáti-Kiss, 2007, Czakó, 2007, Nagy Molnar-Lendvay, 2018):

- a területi egyenlőtlenségek csökkentése, mérséklése: azt szeretné, ha az eltérő fejlettségű területek között csökkenne, illetve mérséklődne az egyenlőtlenség,
- a főváros központú térszerkezet oldása: a területfejlesztés egyik fontos stratégiai célja, hogy csökkentse az egyes területek fővárostól való függését, azt, hogy az ország területei túlzottan egy pontra koncentrálódnak, illetve egy területtől függjenek,
- az innováció térbeli fejlődésének elősegítése: az innováció egy kreatív ötletből származó folyamatot jelöl, melyben a folyamat később megvalósítja az ötletet.

Ezen stratégiai célok mellett nagy hangsúlyt fektet még a természeti környezet állapotának és minőségének védelmére, valamint a nemzetközi integráció elősegítésére. Napjainkban egyre fontosabb az, hogy megvédjük és megőrizzük a minket körül vevő környezetet olyannak, hogy azt az utánunk következő generációk is élvezni tudják, a területfejlesztésnek ez is egy fontos célkitűzése. A másik fontos cél a nemzetközi integráció elősegítése. Az Európai Uniónak is egyik fontos célja az, hogy erősítse az integrációt, az egyes tagországok felzárkózását az európai közösséghez (Nagyné, 2013). A területfejlesztés kialakulásának szükségessége idővel elkerülhetlenné vált. A két legfontosabb tényező, ami szorosan kapcsolatba állítható a területfejlesztéssel a gazdasági, illetve a társadalmi rendszer átalakulása. A következőkben azt mutatom be, hogy hogyan alakult a társadalom és a gazdaság változása Magyarországon, s milyen kapcsolat van e változások és a területfejlesztés között. Térszerkezet szempontjából megállapítható az, hogy Magyarországon a nyugati és északnyugati területeken, valamint a fővárosban és annak vonzáskörzetében helyezkednek el a fejlettebbnek nevezhető területek, az ország dél-dunántúli, valamint keleten található területeit még ma is az elmaradottság jellemző. A területek nagy része stagnál, vagy csak nagyon lassú ütemben, szinte alig észrevehető módon fejlődik (Péli, 2013, Farkas, 2020/a, 2020/b).

A 90-es években a piac alapú társadalom egyre nagyobb térhódításával az egyes területek közötti különbségek növekedtek, a rendszerváltás után az elmaradott területeknek, ha lehet még nehezebb volt a felzárkózás. A 90-es évek elején legáltalánosabban a válság kifejezéssel lehetne illetni az időszakot. Csökkentek a jövedelmek, visszaestek a nagyobb mértékű befektetések, csökkent a beruházások száma, valamint nőtt a munka nélkül maradtak aránya a társadalomban. Így azok a területek, melyek ezen időszak előtt is már nehezebb helyzetben voltak, még inkább szembe kellett, hogy nézzenek hátrányos helyzetükkel, nehézségeikkel. A 90-es évek végére ezek a tendenciák némileg javultak, de még nem nevezhető egyértelmű javulásnak. Így is maradtak olyan területek, melyeken a fejlesztési kezdeményezések hiábavalónak bizonyultak. Továbbra is meghatározó volt a főváros és a vidék között meglévő különbség. A főváros kapcsolatai ebben az időben már a világpiachoz kapcsolódtak, míg az elmaradott területek örültek annak, ha megtermelt áruikat, szolgáltatásaikat az adott térségben értékesíteni tudták, illetve be tudták szerezni a működésükhöz szükséges erőforrásokat, meg tudták teremteni a feltételeiket az életben maradásra. Ami szintén erre az időszakra jellemző, az az, hogy észrevehetően csökkent a főváros és a vidék közötti függőség mértéke. Ezzel sajnos az is együtt járt, hogy a főváros gyors ütemben való fejlődése, már nem jelentett egyet az elmaradott térségek fejlődésével, csökkent a főváros elmaradottabb területekre gyakorolt hatása. Az egyik

jelentős változás, ami hatással volt a területek közötti egyenlőtlenség alakulására, illetve mérséklődésére, az az Európai Unióhoz történő csatlakozás volt. Az országhatárok eltűnésével a korábban elmaradottnak számító nyugati területek fejlődésnek indultak, a nyugati országrészben, annak ellenére, hogy a keleti területeken is megnyíltak a határok Románia csatlakozásával az EU-hoz, a fejlődés ezeken a területeken mégis kevésbé érezhető. A területek fejlődésének szempontjából az ország egyes területei különböző kategóriákba csoportosíthatóak, az általam felhasznált forrás az alábbi csoportokat jelöli meg. A területfejlődés szempontjából megkülönböztethetünk: *dinamikusan fejlődő, fejlődő, fejlődésben felzárkózó, revitalizálódó*, valamint *stagnáló* területeket.

A *dinamikusan fejlődő* területeket a magas külföldi tőke, a vállalkozói aktivitás fejlődése, a magas jövedelemszint, illetve a munkanélküliség alacsony mértéke jellemzi. Ebbe a kategóriába tartozik a főváros, a megyeszékhelyek, ezek közvetlen környezetében lévő falvak, városok (agglomeráció), a fejlett iparral rendelkező városok, valamint a turisztikailag vonzó helyek. Az utolsó megállapításnál szembejuthat az, hogy a turisztikailag vonzó területek, helyek. Tehát azok a városok, települések, melyek rendelkeznek valamilyen látványossággal, kulturális programmal, nevezetességgel. Ezzel vonzóvá teszi magát, nő a látogatók száma, ezáltal javul a település gazdasági helyzete, ami serkenti a hely fejlődését. Egyértelmű tehát, hogy azok a települések, melyek ki tudják használni a lehetőségeiket a kulturális, vagy bármilyen jellegű programok szervezése terén helyzeti előnyre tehetnek szert.

A *fejlődő térségek* valamelyest külön állnak a dinamikusan fejlődő területektől, növekedésüket csak később tudták elérni. Ehhez egyrészt kellett a külföldi tőke megjelenése, valamint az agglomeráció. A dinamikusan fejlődő térségek, a saját fejlődésükkel párhuzamosan fejlesztik a környezetükben lévő fejlődésre képes, illetve a fejlődéshez szükséges feltételekkel rendelkező területeket. A felzárkózó térségek főleg mezőgazdasági jelleggel bíró területek, melyek szintén a külföldi tőke megjelenésének köszönhetik fejlődésüket. A revitalizálódó térségekre az a jellemző, hogy azok a területek melyek ebbe a kategóriába sorolhatók eltérő fejlettségi állapottal rendelkeztek, a 90-es években a területek mindegyikére a gazdasági visszaesés volt jellemző, de mára ismét a felzárkózás útjára léptek.

A *stagnáló területeken* az átlagnál is rosszabb a munkanélküliségi helyzet, a vállalkozói kedv minimális, illetve nagyon csekély mértékben vagy egyáltalán nincs jelen a külföldi tőke. A stagnálás okait ezen forrás úgy, határozza meg, hogy lehet az oka a térség túlzottan érvényesülő agrár jellege, az országhatár, valamint a megyehatár melletti fekvés (így kiesik az agglomerációból), valamint egy meghatározó városközpont hiánya, nincs olyan város a környezetében, amely előre mozdíthatná a terület fejlődését, kiutat jelentsen számára a nehéz helyzetből.

A lokális térnyerése a vidéki térben

A rendszerváltás óta jelentősen megváltoztak a gazdaság alapvető tényezői és folyamatai, a változások által jelentősen érintett mezőgazdaság, vele párhuzamosan a vidéki térségek és települések, valamint az ott élő lakosok is új helyzetben találták magukat. Ehhez az új helyzethez való alkalmazkodás kényszere, avagy kihívása, további speciális problémákat, feszültségeket, és egyben persze új lehetőségeket is teremtett. Az alapvető változások egyik leglényegesebb eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, az új szerepkör betöltése. Ez már nem csak egyszerűen az élelmiszeralapanyag-ellátás színhelyévé „*degradálja*” ezt a kategóriát, de olyan tulajdonságokkal és dimenziókkal ruházza fel (pl. rekreáció, biológiai sokszínűség, lakóhely funkció, környezetvédelem, stb.), amely egyértelmű versenyelőnyt jelenthet a nem-vidéki területekkel szemben. Érdemes megjegyezni, hogy mindezek ellenére a

vidéki területek lehatárolásai (az erre irányuló kutatómunkák nagy része) még mindig negatív értékmérők mentén történnek, kvázi a vidékiségegyenlő a negatív tartalommal, miközben mégis az előbb említett új tulajdonságok, és dimenziók hangsúlyozása szerepel vidéki alapértékeként (Ritter et al., 2012). Másik oldalról nézve viszont, érthető a negatív értékmérők használata, hiszen általánosságban el lehet mondani, hogy a területi folyamatok és átalakulás hatásainak, a mezőgazdaság szerepsökkenésének legfőbb veszteseként, a vidéki területek számos nehezen megoldható, és igen mélyre hatoló problémával találták szembe magukat. Ezekkel kapcsolatban a válságból való kilábalás, a területi leszakadás mérséklése, a vidéken élők esélyegyenlősége és segítése váltak a legfontosabb célokká (Káposzta-Tóth, 2014, Ritter, 2018/a, 2018/b).

Gyakran felmerülő probléma az agrárgazdaság és a vidék, illetve az agrár-fejlesztés és a vidékfejlesztés viszonyának, kapcsolatának meghatározása, letisztázása is. Ezért nem tekinthetünk el ezeknek a viszony-pároknak a részletesebb vizsgálatától. A vidék, a vidékfejlesztés fogalmának körüljárásakor a nemzetközi megközelítésekől kiindulva, az Unió kutatásokon és vidékpolitikán keresztül juthatunk el a fogalmak hazai értelmezéséig.

Globalizáció és a vidék: a vidék és a mezőgazdaság szerepének kapcsolata

A globalizáció és a vidék kapcsolatának elemzése ugyanolyan sokrétű és alapos megfontolást igénylő feladat, mint magának a globalizációnak az értelmezése. A hatásoknak, azok mértékének és következményeinek megítélését illetően, itt sem találkozhatunk egységes állásponttal. Mindenképpen kijelenthetjük, hogy a globalizálódó világgazdaság és az azt kísérő folyamatok, valamint a gazdaság alapvető tényezőinek és folyamatainak megváltozása, nem hagyta érintetlenül a vidéki területeket sem. Az egyes vidéki területek másképp és másképp reagáltak a globalizálódó tőkére, a nemzetközi migrációra és kereskedelemre, a nemzeti szabályozás deregulációjára és a privatizációra (Flink-Schnierek, 2009, Juhos, 2009, Poczik, 2011, Ritter et al. 2012, Péli-Neszmélyi, 2015). A globalizáció eredményeként, amely a földrajzi helyeket és távolságokat új dimenzióba helyezi, minden vidéki térségnek a helyi érdekek előre nem jelezhető mértékű és folyamatos átszerveződésével, még soha nem tapasztalt változások alakultak ki (Káposzta-Tóth, 2014). Az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma (USDA) például a népességszám, a népsűrűség, az urbanizáció és a nagyobb centrumokhoz való, napi ingázással kifejezett gazdasági kötődésre tekintettel metro-nonmetro területeket különít el, és ezeken belül a városiasodott területek ellentétéként (urban-rural) határozza meg vidéki (2500 főnél kisebb lakosságszámú települések) területeit. Az OECD meghatározása szerint vidéki település az, melynek a népsűrűsége 150 fő/km² alatt van. Ez alapján:

- Alapvetően városi térség (*Predominantly Urban Region*): ahol a vidéki településen élők aránya kevesebb, mint 15%.
- Jellemzően vidéki térség (*Significantly Rural*): ahol a vidéki településen élők aránya 15-50 % között van.
- Alapvetően vidéki térség (*Predominantly Rural*): ahol a vidéki településen élők aránya több mint 50%.

Hasonló megközelítéssel találkozunk Angliában, ahol nem a népsűrűséget, hanem a lakosságszámot veszik alapul. Itt is megkülönböztetnek városi (urban) és vidéki (rural) településeket, majd a nagyobb területi egységeket (LAD - Local Authority Districts) a lakosságszám, és az egyes település-típusokban élő lakosság aránya alapján sorolják kategóriákba. A vidéki térségek számára a globalizáció egyszerre jelent lehetőségeket és fenyegetést. Egyrészt új lehetőségeket kínál a helyi vállalkozóknak azáltal, hogy új piacokat

teremt, valamint lehetővé teszi az egyedi helyi termékek és szolgáltatások piacra jutását anélkül, hogy az izoláció vagy a távolságok miatt kéne aggódni (pl. interneten keresztüli forgalmazás). Ráadásul, számos esetben a korábbi tömegtermelésből kimaradt rurális területek - fejlett infrastruktúra és iskolázott lakosság esetén - könnyebben fogadják be az új gazdasági szerkezeteket, mint a nehezen átképezhető munkaerővel rendelkező hagyományos iparvidékek. Másrészt viszont, a globalizáció nemcsak a lehetőségeket, de a versenyhelyzetet is növeli, mivel a nemzetközi konkurencia betör a helyi piacokra. Így eltörli a földrajzi, törvényi, identitás-alapú közösségi határokat, melyek eddig védték a vidéki területek termékeit, helyi iparát és kulturális tradícióit. Ennek kapcsán lényeges kiemelni, hogy a szakirodalomban a globalizáció - legtöbb esetben negatívan értelmezett - társadalmi hatásai különösképpen érintik a vidéki területeket. Fontos tényező azonban a globalizációhoz kapcsolódó lokalizáció, mely a vidéki területek felértékelődéséhez, és a lehetőségek kiszélesedéséhez vezetett, a helyi értékek és a belső erőforrások szerepének előtérbe helyezése által. Hogy melyik oldal erősebb, az átalakuló nemzeti vagy nemzetközi gazdasághoz - kisebb vagy nagyobb mértékben, de többnyire - kötődő térségeknek a tőkevonzó képességén múlik (Flink-Schnierek, 2009, Juhos, 2009, Poczik, 2011).

A világgazdaság folyamatainak hatására, elsősorban a fejlettebb piacgazdasággal rendelkező országokban világosan körvonalazódnak a vidék szerepének és funkcióinak változásai, és azok a folyamatok, melyek Közép-Kelet-Európa országaiban még nem régóta zajlanak, vagy most erősödnek fel. Ezen változások (pl. a vidék elnéptelenedése, illetve egyes területek újranépesedése, az ingázás és a társadalmi mozgások, a növekvő rekreációs és tájfenntartási, környezetvédelmi igény, a gazdaság újszerű térbeli szerveződése) Európa nyugati országaiban már az 1970-es években jelentkeztek, és kiemelték egy konzekvens vidékfejlesztés szükségességét. A gazdasági és társadalmi változások hatására kialakuló „poszt-reaktívista” vidékről beszél, ahol a térhasználat újfajta módjai fedezhetők fel (pl. turizmus, rekreáció, környezetmegőrzés stb.), ahol erősödik a szolgáltatások, az ipar és a technológia terjedése, miközben a vidéki területek egyre inkább differenciálódnak (kísérő jelenségként tetten érhető az újranépesedés - vagy éppen az elvándorlás).

A *vidéki tér* (rural space) újfajta használatát, a környezet és a környezettudatosság fontosságát, az ehhez kapcsolódó társadalmi igényeket hangsúlyozza. Nagyon fontosak a helyi, specifikus erőforrások, melyeket a globalizálódott piaci kereslet és fogyasztás kielégítésére/megteremtésére, megfelelő tőke-akkumuláció elérésére kell hatékonyan felhasználni. Az egész vidéki gazdaság integrálódott a regionális és nemzeti, illetve a nemzetközi gazdaságba, és már jóval összetettebb és sokrétűbb, mint akár fél évszázada. Amikor a posztindusztriális társadalomban a rurális térségekbe szolgáltatások, új iparágak és technológiák települnek, és ezáltal a rurális térségek a tőke szempontjából is felértékelődnek, akkor az „új ruralitás” folyamatáról beszélhetünk. A fejlett országok rurális területein, bár még sokszor a mezőgazdaság a jelentős térhasználó, de már megjelentek a modern iparágak és a szolgáltató szektor is (Káposzta-Tóth, 2014, Káposzta-Nagy, 2013).

Ezek a folyamatok kiválóan tetten érhetők az Egyesült Államok agrárágzatának szerepét, vidéki gazdaságát, vidéki gazdasági klasztereit célzó kutatásokon és fejlesztéseken keresztül és Nyugat-Európa országai után lassan az EU keleti tagországainak vidékfelfogásában, fejlesztési prioritásaiban is átszűrődnek. Mindeközben, az agrártermelés szerepe folyamatosan csökken, és a mezőgazdaság „csupán” a gazdaság egyik termelési szektora. Mindebben jelentős szerepe van annak, hogy a globalizáció hatásai, a technológiai fejlődés által jelentős mértékben érintett, erősen intenzifikálódó agrárium már jóval kevesebb embert foglalkoztat, és elveszíti korábbi, a vidék társadalma számára meghatározó funkcióit. A vidék funkciói, szerepei közt (az élelmiszerellátás minőségének és megbízhatóságának befolyásolása a mezőgazdaságon keresztül; a természeti erőforrások biztosítása; rekreációs tevékenységek színtere; a

biodiverzitás tartalékainak helyszíne) már megjelenik az urbánus területekhez közel lévő vidéki térségek egyre vonzóbb lakóhelyként történő beazonosítása, a városi lakosság tömeges agglomerációba költözése, a szuburbanizáció új hulláma. Ezt nagymértékben elősegíti a közlekedési és informatikai infrastruktúra fejlődése, a közlekedési és kommunikációs költségek csökkenése. A változások összeköthetők az urbanizálódás folyamatával, ami nem csak a városi népesség folyamatos növekedését (városodás) jelenti, de másfelől a falu és a város társadalmi egységesülési folyamatát, a korábbi technikai civilizáció és életforma elterjedését is az egész településhálózatban (városiasodás). A helyi társadalom szerkezete is megváltozott, mivel az eredeti közösségeket fokozatosan kiegészíti, vagy felváltja a városokból kiköltöző réteg. Már egyenesen a falusi társadalom városiasodásáról beszélhetünk.

Az európai vidéki térben új társadalmi szereplők jelennek meg, akik különféle társadalmi alrendszerekből és gazdasági területekről érkeznek, és vidéki működésük is jelentősen különbözik. Így mintegy újratermelődik az a társadalmi heterogenitás, ami a vidéki teret a mezőgazdasági modernizáció beindulása előtt jellemezte. Míg Európa fejlettebb országaiban a fentebb vázolt átalakulás többé-kevésbé már lezajlott, Közép-Kelet-Európa országaiban, így hazánkban is, várhatóan a falusi térségek átalakulása ebbe az irányba fog tartani, illetve - én inkább úgy fogalmaznék - hangsúlyosabbá válik a tendencia. Ezek a társadalmi folyamatok ugyanis, hazánkban sem napjainkban kezdődtek. A hagyományos vidéki gazdaság és társadalom felbomlásának mértékét és intenzitását a falu, a mezőgazdaság és a parasztság kategóriáinak egymástól való eltávolodásával jellemezhetőnek (Káposzta-Tóth, 2014, Káposzta-Nagy, 2013). A nem agrárfoglalkozásúak arányának növekedése eredményeként megindult a zárt, hagyományos agrártársadalom bomlása: a korábban a tulajdonviszonyok által ugyan tagolt, de egymást kiegészítő elemekből álló, egységes rendszert alkotó falusi közösségek differenciálódtak, illetve a településeken belül egymástól egyre inkább szétváló csoportok alakultak ki, ez az átalakulási folyamat a rendszerváltással felerősödött, új elemeket kapott, és még koránt sem tekinthető befejezettnek (Apáti-Kiss, 2007, Czakó, 2007).

A vidék funkcióinak változását kutató szerzők között egyetértés mutatkozik abban, hogy - miközben a vidéki térségeket az új funkciók és gazdasági szereplők megjelenése ellenére az urbanizált területekhez képesti általános lemaradás, leszakadás jellemzi. A változásokban fontos szerepet játszott a mezőgazdaság (elsősorban foglalkoztatási) szerepének, mint a vidéki gazdaság korábbi gerincének a visszaszorulása; valamint abban, hogy a globalizálódás következményeként a helyi erőforrásokra építő, lokális fejlesztések kerültek előtérbe. Az endogenitás ugyanis (miközben a vidéki térségek gazdasági és társadalmi átalakulása számot kell vessen a globalizáció kihívásaival, amennyiben az adott térség versenyképességét akarja javítani), a helyi adottságokra alapozott társadalmi és gazdasági válaszok megfogalmazását segíti (Flink-Schnierek, 2009, Juhos, 2009, Poczik, 2011).

A változásokkal párhuzamosan, a fejlett országokban a vidékpolitika reterritorializációja megy végbe. A vidéki területek fejlesztését célzó megközelítésekben a szektorális politikát a területi elvű, és a vidéki térségek egészét érintő politikák váltják föl, miközben a vidékfejlesztés dimenziói kitágulnak. A városi lakosság vidéket érintő jellemzői (szabadidős tevékenységek, étel-miszer fogyasztás stb.) szintén ide tartoznak. A gazdasági dimenzió azért lényeges, mivel életképes gazdasági bázis nélkül nem beszélhetünk életképes vidékről, aminek következtében a vidék funkciói (tájfenntartás, környezetvédelem, vidéki örökség megőrzése stb.) jelentősen sérülnek. A gazdasági bázis biztosítása, az új gazdaság megjelenése a vidéki területek számára, különösen a mezőgazdaság szerepének visszaszorulásával kap hangsúlyt. A természeti erőforrások és a környezet védelme, mint a vidéki élet alapja és mint általános társadalmi elvárás is fontos. A politikai dimenziót a különböző társadalmi és gazdasági csoportok, lobbik, döntéshozásban játszott szerepe, az Unióban a bővüléséből adódó körülmények, a WTO-val

folytatott tárgyalások indokolják. A technológiai dimenzió pedig, új lehetőségeket és feltételeket teremt a vidéken élő lakosságnak, a mezőgazdaságnak, illetve a többi ágazat elterjedésének, fejlődésének (Tóth-Oláh, 2019). Az OECD is új területi szempontú megközelítés szükségességéről, új vidéki paradigmáról ír, melyben összefoglalja a vidéket érintő társadalmi, gazdasági változások legfontosabb elemeit. Kiemeli a rurális régiók heterogenitását, az agrárszektornak a vidék gazdaságában játszott szerepének a visszaszorulását, a szektorális politika alkalmatlanságát, a rurális politika újragondolásának szükségességét. Ezekkel szemben hangsúlyozza a többi szektor térnyerését, az ingázási távolságok - jobb és gyorsabb megközelíthetőségnek köszönhető - növekedését, illetve ennek hatására a városi területek befolyásának, és a vidéki területekre történő migrációnak az erősödését. Továbbá a vidéki területekben rejlő, kihasználatlan gazdasági potenciál fontosságát, a természeti és kulturális értékek felértékelődésének folyamatát, a decentralizált fejlesztési politikák és megközelítés elterjedését. Gondot jelent, hogy a munkahelyek hiányában felerősödő elvándorlás, és az alacsonyabb népsűrűség, jóval magasabb fajlagos költségeket, illetve alacsonyabb jövedelmezőséget okoz az infrastrukturális beruházások és a szolgáltatások kiépítése, működése esetén, illetve eleve hiányzik az ezekhez szükséges kritikus tömeg. Ennek eredője, hogy a szolgáltatások és az infrastruktúra hiányában - tetéző a helyben maradó lakosság kedvezőtlen demográfiai jellemzőivel és képzettségével - a tőke és gazdasági szereplők, vállalatok, vállalkozások elhagyják, elkerülik a területet. Ez tovább erősíti a foglalkoztatási problémákat (Aboelnaga et al., 2019).

Társadalmi rendszer átalakulása, változásai

A területek fejlődésére nemcsak a gazdasági változások, hanem a társadalmi rendszer alakulásai is hatással vannak. Ahogy a gazdasági helyzetnél a hanyatlás jellemezte a 90-es éveket, úgy a társadalmi rendszerben sem kifejezetten pozitív hatást érzékelhető. Ezt az időszakot főként a társadalmi egyenlőtlenség jellemezte. Ezen egyenlőtlenség meghatározói főként anyagi téren mutatkoztak, de a vállalkozási és gazdasági viszonyokban is egyaránt jelentkeztek. Azon területekre nem gyakoroltak kedvezőtlen hatást ezek a tényezők, ahol voltak olyan magasan kvalifikált szakemberek, emberek, akik a meglévő tapasztalataikat, korábbi ismereteiket felhasználták, meglévő kapcsolati tőkéjükkel nem engedtek teret az egyenlőtlenségnek (Káposzta, 2019). Ahogyan a gazdasági különbségeknél is voltak olyan tényezők melyek egyértelműen meghatározták a különbségeket, úgy a társadalmi változásoknál is megtalálhatók ezek az elemek. A társadalmi különbségeket meghatározó tényezők a következők:

- az életminőséghez, illetve az életésélyek javulásához szükséges feltételek megléte azt adott területen, iskolázottság, vagyoni helyzet, a terület közbiztonságának általános jellemzői, azok melyek egyértelműen meghatározzák a térség tagozódását,
- népességi mutatók, születés-halálozás aránya, az elvándorlás mértéke, melyek hatással vannak a település népességmegtartó erejére,
- a munkanélküliség mértéke, a terület különbségei.

Ahogyan a területfejlesztésnek egyre nagyobb szerepe van, úgy a vidékfejlesztési politika is egyre fontosabbá válik. A vidékfejlesztés fogalmának meghatározása már korántsem olyan egyszerű, mint a területrendezés esetében, másként fogalmazzák meg jelentését külföldön és másként hazánkban. Fogalma hasonlít a terület, illetve a településfejlesztés fogalmához. „*A vidékfejlesztésnek van egy közös része a regionális, illetve mezőgazdaság-fejlesztéssel. A regionális politikák célja a régiók közötti egyenlőtlen fejlődés mérséklésére irányuló törekvés. A közös agrárpolitika célja eredetileg a falusi és városi jövedelmi szint kiegyenlítése.*” (Kovács, 2003. 69. o.)

Látható tehát, hogy a vidékfejlesztés is nagyjából azonos célokat határoz meg, mint a területfejlesztés, hiszen fő célja a területek eltérő voltának csökkentése. A vidékfejlesztési politika az általa megoldandó problémákat három kategóriába sorolja. Így ilyen esetben beszélhetünk gazdasági, társadalmi, valamint környezeti kihívásokról. *Gazdasági probléma* alatt főként a vidéki keresetek alacsonyosságát, illetve a lakosság elöregedését érti, *társadalmi problémaként* említi a munkanélküliség nagyobb mértékű megjelenését, a szolgáltatások korlátozott elérését, egyes területek elnéptelenedését, a kirekesztettséget (Flink-Schnierek, 2009, Juhos, 2009, Poczik, 2011, Ritter, 2018/a). Környezeti problémaként a fenntartható fejlődést fogalmazza meg, illetve azt, hogy a mezőgazdaság és a vadgazdálkodás segítse a fenntartható fejlődést. Ezekre a problémákra nemcsak hazánkban fordítanak nagy hangsúlyt, hanem már az Európai Unióban is központi kérdésként fogalmazódik meg (Apáti-Kiss, 2007, Czako, 2007, Ritter, 2018/b). A településfejlesztés szintén azokat az elemeket foglalja magában, amiket már a területfejlesztésnél említettem, azzal a különbséggel, hogy itt mindezt egy településre koncentrálni kívánja megvalósítani. A település helyzetének javítása az elsődleges célja, a többi településhez való felzárkózás, a hiányosságok és a hátrányos helyzet csökkentése.

A településfejlesztés olyan kérdésekkel foglalkozik, mint az egészségügy, a közösség jóléte, a szegénység elleni harc, munkalehetőségek teremtése, a lakáshelyzet és a környezet javítása, a szabadidős tevékenységek, valamint a művészetek fejlesztése, egy adott település életén belül. Napjainkban szinte minden település rendelkezik településfejlesztési tervvel, melyben aktuális helyzetük elemzése mellett a fejlődés lehetőségeit fogalmazzák meg, illetve, hogy milyen eszközökkel tudják a fejlődést megvalósítani. A fentiekből látható, hogy a három terület igen szorosan kapcsolódik egymáshoz, s hogy napjainkban mindháromnak elengedhetetlen fontossága van. A hátrányos helyzetű településeknek „fel kell nőniük”, ha nem akarnak végleg eltűnni a térképekről.

Videkfejlesztési politika fejlődése Magyarországon

A magyarországi vidékfejlesztési politika nem csupán az EU politikáiból származtatható, bár kétségtelen, hogy valódi intézményesülése az uniós csatlakozásunkra való felkészülés során valósult meg. Ebben a folyamatban a magyar intézményrendszer – a későbbi támogatások reményében – nyilvánvalóan igyekezett alkalmazkodni az Európai Unió elvárásaihoz és elsajátítani azokat a módszereket, amelyeket a Közösségben használtak, használnak. Véleményem szerint részben ebből az igyekezetből eredeztethető a magyarországi vidékfejlesztés problémáinak jó része: túlzott megfelelési szándék, a módszertani megoldások már-már szolgai átvétele, a hosszú tanulási folyamat kevésbé adott teret a hazai jellegzetességek érvényesülésének. A magyar vidékfejlesztés egyre inkább intézményközpontúvá vált, semmint a problémamegoldásra törekedne (a vidékfejlesztési tervet érintő társadalmi egyeztetések ellenére). A vidék gazdaságát – és ezen belül a mezőgazdaságot – már az 1980-as évek dekonjunktuurája is kedvezőtlenül érintette. A termelőszövetkezetek, állami gazdaságok – a külső szemlélő számára még láthatatlanul – egyre súlyosabb gondokkal küzdöttek, egyre inkább eladósodtak. Az állami propaganda még a sikerekről számolt be (s való igaz, hogy a mezőgazdaság mennyiségi teljesítménye egyre nőtt), de a termelés hatékony(talan)sága miatt a magyar termékek versenyképessége egyre romlott. Bár a szocialista országok és főként a Szovjetunió még vásárolta a másutt eladhatatlan magyar almát, pezsgőt és egyéb termékeket, a szakemberek egy része számára nyilvánvaló volt a helyzet tarthatatlansága. A lakosság többsége mindebből nem sokat érzékelt: az állam egyre gyorsuló és egyre nagyobb mérvű eladósodása révén még sikerült az életszínvonalát fenntartani, sőt időnként növelni is, megőrizve a látszatot (Káposzta-Tóth, 2014).

A rendszerváltást követően, 1990 után tovább erősödtek azok a társadalmi-gazdasági folyamatok, amelyek a lakosságot – és ezen belül a vidéken élőket – nagyon súlyosan érintették, és ez már a számukra is érezhetővé vált. Ezek a kedvezőtlen folyamatok nagyon összetettek – és sajnálatos módon egymást erősítők – voltak. Az ipari és mezőgazdasági (állami gazdasági, termelőszövetkezeti) munkahelyek megszűnésével talajukat veszített emberek társadalmi helyzete romlott, ami előbb mentális, később már fizikai problémákat is okozott, egyre inkább megnehezítve (sőt lehetetlenné téve) a munka világába való visszajutást. Ez a lecsúszás a későbbiekben már az új generációkat is veszélyezteti (szociális helyzet, iskoláztatás, egészség). A mezőgazdaság megszűnt a vidék legnagyobb munkaadójának lenni, és egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar vidéken nincs olyan ágazat, amely a kiesett munkahelyeket pótolhatná (a falusi turizmusba vetett hit a fizetőképes kereslet hiánya miatt részben megingott). A mezőgazdasági termelésnek számottevő variánsai léteznek az önellátásra termeléstől a több ezer hektáros gazdaságokig és a vidéki háztartások döntő többségének van valamilyen kapcsolódása az agrártermeléshez. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a mezőgazdaság visszanyerheti azt a funkcióját, amelyet 1988-ig a vidék életében betöltött. A szaporodó társadalmi-gazdasági gondok a vidéket súlyosabban érintették. Bár mindegyik települési önkormányzat igyekezett – a saját erejéhez mérten – megállítani a leszakadást, elősegíteni a fejlesztést, önmagukban nem sok eredményt voltak képesek elérni (Tóth-Oláh, 2019).

Az egyéni, önkormányzati vidékfejlesztési kezdeményezésekhez képest az állami intézkedések, a fejlesztés intézményesülése néhány év késéssel indult el. Az első – a vidék fejlesztését is célul tűző – jogszabályok az 1990-es évek második felében születtek meg. A hazai költségvetésből finanszírozott programok, célleírányzatok (pl.: VFC = Vidékfejlesztési Célelőirányzat, TFC = Területfejlesztési Célelőirányzat, vagy a Széchenyi Terv kapcsolódó pályázata) már csupán a 2000. évet követően indultak el, illetve nyíltak meg. 1989-et követően, a volt szocialista országok piacgazdaságra való áttérését, demokratikus átmenetét segítő az Európai Unió egy pénzalapot hozott létre (PHARE = Poland Hungary Aid for Reconstruction of Economy, mert eredetileg lengyel és magyarországi programok finanszírozását célozta, később a közép-kelet európai országok EU-s integrációjának gyorsítását segítette), amely többek között a környezetvédelem és a mezőgazdaság átalakítását (beruházás előkészítési és elősegítési projekt, IPP), ezen keresztül a vidékfejlesztést támogatta. Az Európai Unió csatlakozás előtt álló országok – így Magyarország is – 2000-től férhettek hozzá az úgynevezett Előcsatlakozási Alapokhoz. Ezek közül az ISPA (= Instrument for Structural Policies for PreAccession) a csatlakozásra váró országok felkészítését szolgálta a Strukturális Alapok támogatásának fogadására; különösen csatlakozást hátráltató konkrét problémák megoldását segítette az infrastruktúra és a környezetvédelem területén (Káposzta-Tóth, 2014).

A SAPARD (= Special Aid for Preaccession for Agriculture and Rural Development; Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) az agrárágazat és általában a vidéki területek fenntartható fejlődéséhez járult hozzá, illetve támogatta a Közösségi Vívmányok befogadásának előkészítését a KAP és a hozzá kapcsolódó egyéb politikák terén. A SAPARD forrásokhoz való hozzájutás feltétele volt, hogy a támogatandó prioritások meghatározására elkészüljön az országos vidékfejlesztési program. 2004. május 1-ét követően a magyarországi vidékfejlesztési politika integrálódott az Európai Unió strukturális és mezőgazdasági politikájához (Nemzeti Vidékstratégia, 2012).

Az Európai Unió 2000-2006 költségvetési ciklusának a Strukturális Alapokból nyújtott támogatásai a *Nemzeti Fejlesztési Terven (NFT)* keresztül jutottak el a kedvezményezettekhez (értelemszerűen 2004. május 1., a csatlakozásunkat követően). Az operatív programok közül az AVOP közvetlenül szolgálta a vidékfejlesztést, míg a ROP főként a turizmus fejlesztésén keresztül juttatta forrásokhoz a vidéken élőket. A GVOP, a HEFOP vagy a KIOP többnyire

közvetett módon hatott a magyar vidék fejlődésére. Az AVOP elsősorban a mezőgazdaságra, az élelmiszer-feldolgozásra és a vidéki térségek fejlesztéseire koncentrált. A programba beépültek a SAPARD előcsatlakozási program tapasztalatai és gyakorlata, valamint a hazai agrártámogatási rendszer elemei is. Így az Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Programban meghatározott fő fejlesztési területek (prioritások) az alábbiak voltak:

1. versenyképes alapanyag-termelés megalapozása a mezőgazdaságban,
2. az élelmiszer-feldolgozás modernizálása,
3. a vidéki térségek fejlesztése, valamint
4. a technikai segítségnyújtás.

Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020

A Nemzeti Vidékstratégia célja, hogy a hazánk vidéki térségeinek nagy részén érvényesülő kedvezőtlen folyamatokat megfordítva, a fenntarthatóságot, az életképes agrár- és élelmiszertermelést és a vidéki élet értékeit középpontba állító jövőkép alapján kijelölje az ország vidékpolitikájának célkitűzéseit, alapelveit, valamint az azok elérését biztosító programok és intézkedések végrehajtási kereteit. A vidéki Magyarország egészének megújítását tűzi ki célul, ezért a természeti értékek és a környezet védelmére, a természeti erőforrások fenntartható hasznosítására alapozva határozza meg az agrár-és élelmiszergazdaságra, valamint a vidékfejlesztésre vonatkozó tennivalókat. Legfontosabb területei a foglalkoztatás növekedése, a kiegyensúlyozott és sokszínű mező- és erdőgazdálkodás, termelési szerkezet, a helyi élelmiszertermelés és élelmiszerpiacok helyreállítása, a helyi energiatermelés, a vidék helyi közösségeinek megerősödése, a népesedési mutatók javulása és a természeti rendszerek, a biológiai sokféleség megőrzése. A stratégia 2020-ig terjedő időtávja egyrészt a benne foglalt nemzetstratégiai szintű célok megvalósítását szolgáló programok ütemezett végrehajtásához, másrészt az Európai Unió Európa 2020 Stratégiájához és a kapcsolódó, 2014-2020 közötti programfinanszírozási időszakhoz illeszkedik. A Stratégia nemzeti programjai és intézkedései így összességükben azt célozták, hogy 2020-ig a vidék társadalmi és gazdasági folyamataiban, illetve a vidéki élet minőségében az érintettek számára is érezhető javulás következzen be a vidék természeti tőkéjének megőrzése, lehetőség szerinti gyarapítása mellett.

Összefoglalás

Mindezek alapján jól látható, hogy a vidékgazdaság fejlesztésének célkitűzéseit vizsgálva egy olyan térbeli vidékfejlesztési program megvalósítása szükséges, amely az emberek és a közösség értékeire építve, a hagyományokat ápolva, a táji és épített környezet értékeit megőrizve, a természeti erőforrásokkal fenntartható módon gazdálkodva, a mezőgazdaságot és a nem mezőgazdasági tevékenységet folytató vidéki vállalkozásokat fejlesztve nyújt esélyt a vidéki élet megbecsültségének és vonzerójának helyreállítására, a vidéken élők életminőségének átfogó javítására, a vidék, és általa az ország felemelkedésére. A stratégia kialakítása keretén belül fontos tényezővé válik, hogy vidéki élet választható és vonzó életforma legyen, ne az anyagi kényszerek, korlátok tartsák falun, tanyán az embereket, hanem a vidéki környezetben elérhető életminőség és a megélhetés biztonsága legyen a vidéki élet alapja. Ehhez nemcsak a gazdasági és fizikai életesélyeket szükséges kiegyenlíteni, javítani, hanem azt a szemléletet is szükséges megváltoztatni, amely a vidékhez, a faluhoz, a tanyához a lemaradást, a hátrányos helyzetet köti. A vidékgazdasági stratégiának központi eleme kell, hogy legyen annak tudatosítása, hogy a vidék érték, a mezőgazdaság pedig értékteremtő tevékenység.

Irodalomjegyzék

1. Aboelnaga, S.-Tóth, T.-Neszmélyi, GY. I. (2019): Land use management along urban development axis as one of urban regeneration principles. ENGINEERING FOR RURAL DEVELOPMENT Jelgava, 22.-24.05.2019. DOI: 10.22616/ERDev2019.18.N382
2. Apáti-Kiss, SZ. (2007): Az olasz iparági körzetekben működő vállalkozások tapasztalatainak alkalmazhatósága a magyar gazdaságban. OTDK dolgozat.
3. Czakó, G. (2007): Tiszakécske fejlesztési lehetőségei. OTDK dolgozat.
4. Farkas Tibor (2020/a): A fejlesztések közösségi háttere és jövője Csíkszenttamáson. In: Farkas, Tibor (szerk.) ; Kolta, Dóra (szerk.) Csíkszenttamási tanulmányok. Gödöllő, Magyarország: Szent István Egyetemi Kiadó (2020) ISBN: 9789632699080
5. Farkas, Tibor; Bruder, Emese; Kolta, Dóra; Gerencsér, Ilona (2020/b): Diverse migration processes of rural youth and young adults in Hungary In: Schafft, Kai; Stanic, Sonja; Horvatek, Renate; Maselli, Annie (szerk.) Rural youth at the crossroads: Transitional societies in central Europe and beyond.
6. Flink, A.-Schmierer, K. (2009): Az önkéntesség szerepe a településfejlesztésben. OTDK dolgozat.
7. Juhos, K. (2009): „Jótekingony rendezvények” - A rendezvények szerepe a települések fejlődésében. OTDK dolgozat.
8. Káposzta, J. (2019): A regionális térszerkezet változásainak kapcsolatrendszere. *Studia Mundi – Economica* [online] 6(3), pp. 18-28. DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2019.06.03.18-28
9. Káposzta, J.-Nagy, H. (2013): Vidékfejlesztés és környezetipar kapcsolatrendszere az endogén fejlődésben. *Journal of Central European Green Innovation*, Vol. 1. No. 1, <http://greeneconomy.karolyrobert.hu/>, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös, ISSN 2064-3004, pp. 71-83.
10. Káposzta, J.-Tóth, T. (2014): Regionális és vidékfejlesztési ismeretek. 168 p. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó, 2014. ISBN:978-963-269-402-3
11. Kovács, T. (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó.
12. Nagy Molnár M. -Lendvay E. (2018): New method to support decision making process in the local economic development of Hungary. *REGIONAL STATISTICS* 8: 2 pp. 69-91.
13. Nagyné Molnár M. (2013): Factors of success in case of local society. *DETUROPE: CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF TOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT* 5: 3 pp. 63-70.
14. NEMZETI VIDÉKSTRATÉGIA 2012-2020. Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest, 2016.
15. Péli László (2013): Növekedési pólusok főbb regionális gazdaságtani összefüggéseinek vizsgálata Magyarországon Budapest, Magyarország: Agroinform Kiadó (2013) ISBN: 9789635029709
16. Péli, László; Neszmélyi, György Iván (2015): Territorial Differences Of Rural Cities And The Development Of Transport Infrastructure In Hungary. *ROMANIAN REVIEW OF REGIONAL STUDIES: JOURNAL OF THE CENTRE FOR REGIONAL GEOGRAPHY* 11: 2 pp. 69-84., 16 p. (2015)
17. Poczik, I. (2011): Együtt könnyebb? - Foglalkoztatási helyzetkép a Visegrádi Négyek esetében. OTDK dolgozat.
18. Ritter K. (2014): Possibilities of local economic development (LED) in lagging rural areas. *Acta Carolus Robertus* 4. (1) pp. 101-108. ISSN 2062-8269

19. Ritter, K. - Péli, L. - Péter, B. (2012): The role of agriculture and urban-rural connections in lagging rural areas of Hungary. *Annals of Agricultural Economics and Rural Development* 99 (3) pp. 27-33. ISSN 0080-3715
20. Ritter, K. (2018/a): A vidékgazdaság foglalkoztatási szerkezete Magyarországon. *HADTUDOMÁNYI SZEMLE* 11:4, pp. 400-420, 21 p. (2018)
21. Ritter, K. (2018/b): Special features and problems of rural society in Hungary. *Studia Mundi – Economica* [online] 5(1), pp. 98-112. DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2018.05.01.98-112
22. Tóth, T., Oláh, I. (2019): Gondolatok a hazai településfejlesztésről a legkisebbek szemszögéből. *Studia Mundi – Economica* [online] 6(1), pp. 93-103. DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2019.06.01.93-103